MODELE ALE *VECHIULUI TESTAMENT* ÎN LEGITIMAREA PUTERII RUSE

Iulia NIȚESCU

Within the Christian empire mentality of the Middle Ages, The Bible was often used as a source of inspiration for describing political realities. This case study aims to analyze the degree to which the Old Testament kingship model influenced the image of the Russian medieval sovereign. By comparing important written sources of this period, we intend to explain why the models of rulership already well known to the Russians, the Byzantine emperor, and the Mongol Khan, could no longer function as a legitimization tool, since the new state was striving to create its own independent image. The analysis starts with The Primary Chronicle and reaches the centralization of the Russian state in the time of Ivan the Terrible and it can provide an important insight into the Russian understanding of sacred kingship and the later prophetical developments of the "Third Rome" ideology.

Keywords: Kievan Rus', sacred kingship, Ivan the Terrible, chronicle, Old Testament

Introducere

Modelul de conducere politică pentru evul mediu european are ca punct central ideea imperiului creştin. Înţelegerea lumii întru-un sistem de tipul „microcosmos" – lumea umană, şi „macrocosmos" – lumea divină, face din sistemul monarhic oferit de teologia politică a perioadei o oglindire a ierarhiilor cereşti, astfel încât un singur conducător poate avea rolul suprem, de locţiitor al lui Hristos. În gândirea politică din spaţiul ortodox, acest locţiitor nu poate fi decât împăratul bizantin, cel care întruchipează atât moştenirea romană, cât şi dreptul divin al conducerii creştine, unic suveran al lumii creştine, cel care poate numi regi, care răspund autorităţii lui. Pentru creştinul obişnuit, modelul suprem de comportament este întruchipată de Hristos, fiul lui Dumnezeu şi „noul Adam". În acest context, ar fi de aşteptat ca modelul de conducere politică şi de legitimare ideologică a acestei puteri să provină, în cea mai mare parte, din cărţile *Noului Testament* şi, pentru teritoriile ortodoxe din afara Imperiului bizantin, din modelul împăratului. Cu toate acestea, referirile la *Vechiul Testament* sunt adesea întâlnite cu referire la conducătorii kieveni şi apoi moscoviţi, aceştia fiind comparaţi cu vechii regi iudei.

Prezentul studiu porneşte de la analiza lui David B. Rowland asupra auto-identificării cnezatului Moscovei ca „noul Israel"[1]; ne propunem să prezentăm felul în care regalitatea *Vechiului Testament* devine un model pentru suveranul rus

[1] Daniel B. Rowland, *Moscow – The Third Rome or the New Israel?*, „Russian Review", vol. 55, 4/1996. Rowland îşi propune să analizeze măsura în care imaginea cnezatului Moscovei în sursele epocii se poate raporta la ideea de „a treia Romă" sau de „noul Israel", pornind de la faptul că cele două tipuri de identificare sunt complementare în imaginarul epocii, dar exotismul pe care ideea de „a treia Romă" îl are pentru cercetători a dus la o diminuare a imaginii de „noul Israel", care ar fi pus imaginarul moscovit în legătură cu cel al Europei Occidentale.

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

medieval şi modul în care legitimarea doctrinelor şi nevoilor politice şi militare se produce prin apel la texte veterotestamentare. Pentru a determina originile acestui tip de legitimare, am extins studiul şi asupra Rusiei Kievene, pentru a putea identifica şi compara modalitatea de utilizate a comparațiilor veterotestamentare, dar şi specificul imaginii suveranului.

Principalele surse folosite sunt texte redactate în perioadele analizate: *Cronica lui Nestor*, prefața calendarului pascal din 1492 a mitropolitului Zosima, *Epistola* lui Vassian al Rostovului, cronici sau reprezentări artistice ale momentelor biblice, precum ritualul „cuptorului încins". Prin identificarea referinţelor biblice din surse, vom analiza modul în care regalitatea veterotestamentară este percepută în textele Rusiei Kievene şi în perioada centralizării în jurul cnezatului moscovit, pentru a identifica schimbările de mentalitate produse de-a lungul timpului. Principala întrebare la care îşi propune să răspundă acest studiu este de ce modelul suveranităţii biblice a avut câştig de cauză în modalitatea de auto-percepere a statului rus, în defavoarea tiparelor puterii deja cunoscute din vecinătate, precum Imperiul bizantin sau cel mongol.

Rusia kieveană

Primul element pe care trebuie să îl avem în vedere este faptul că cel mai adesea autorii textelor din perioada medievală erau din cadrul Bisericii (călugări, scribi ai mănăstirilor) şi mai rar oameni de la curtea cneazului, din cancelaria sa. Astfel, referirile la textul biblic sunt justificate prin utilizarea unui material binecunoscut tuturor celor care ar fi citit cele scrise, dar şi pe care autorul îl stăpânea foarte bine. Trebuie menţionat şi faptul că referinţele biblice nu sunt unice, în aceeaşi măsură sunt utilizate şi momente cunoscute din istoria universala, legate sau nu de relatările biblice: regi ai Babilonului, Alexandru Macedon, Constantin cel Mare sau împăratul roman Augustus apar în diverse texte alături de Saul, David sau Solomon.

O primă necesitate de utilizare a *Vechiului Testament* apare chiar din începutul textelor. Din nevoia de a înscrie în istoria universală istoria[1] ce tocmai urma sa fie pusă pe hârtie, la fel ca numerotarea anilor, textul începe de la facerea lumii, cu o scurta relatare a celor întâmplate de la Adam, urmărind povestirile

[1] Gândirea medievală nu face o diferenţiere netă între istoria sacralizată şi istoria mundană, ci timpul este văzut ca un moment al eternităţii. (Jacques LeGoff, *La civilization de l'Occident médiéval*, Paris, Flammarion, 2008, p. 140).

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

biblice şi momente ale istoriei universale până la momentul ce urma sa fie relatat în textul propriu zis[1].

Utilizarea modelelor *Vechiului Testament* sunt impuse, iniţial, de realităţile aduse de creştinare. *Cronica lui Nestor*[2] abundă în referiri la textele biblice, atât din *Vechiul Testament*, cât şi din *Noul Testament*, folosite ca elemente de comparaţie sau pentru a explica în cheie bisericească evenimentele descrise.

Trecând de la întemeierea statului kievean de către „păgânii" varegi spre conducătorii care au acceptat creştinismul, Nestor plasează conducătorii creştini într-un context biblic, spre a le evidenţia trăsăturile şi tipul de comportament creştin. O primă astfel de comparaţie apare în cazul Olgăi, la botezului acesteia. Acest moment este de mare importanţă în cadrul cronicii, deoarece Olga devine primul conducător rus care trece la ortodoxie, iar cronicarul accentuează calităţile ei şi semnificaţia momentului prin compararea Olgăi care merge la patriarhul Constantinopolului pentru a aprofunda noua credinţă cu regina Etiopiei care merge la Solomon: „Şi s-a întâmplat precum în vremea lui Solomon: regina Etiopiei a venit la Solomon, năzuind să asculte înţelepciunea lui Solomon şi a văzut marea înţelepciune şi minuni. La fel şi fericita Olga a căutat adevărata înţelepciune dumnezeiască, dar aceea (regina Etiopiei) – (înţelepciunea) omenească, iar aceasta – divină"[3].

În cazul lui Vladimir cel Mare, paralelele biblice au o mult mai mare însemnătate, datorită rolului deosebit pe care el îl are în cronică şi pentru începuturile creştinismului în Rusia. Pentru a putea evidenţia binefacerile creştinării pentru statul kievean şi a demoniza păgânismul, cronicarul face un portret foarte bine detaliat al lui Vladimir înainte şi după creştinare. Vladimir păgânul devine antagonistul lui Vladimir creştinul, plin de păcate şi crud, tocmai pentru a scoate în evidenţă schimbarea totală de după botez, când Vladimir devine un adevărat model creştin. Interesant este faptul că, pentru Vladimir păgânul, cronicarul îl găseşte ca termen de comparaţie pe Solomon, cei doi împărtăşind acelaşi păcat, pasiunea pentru femei: „El era la fel de iubitor de femei ca şi Solomon, căci se spunea că Solomon a avut 700 de soţii şi 300 de concubine"[4]. Astfel, cronicarul anunţă chemarea lui Vladimir spre creştinism, dar evită o comparaţie cu

[1] Un astfel de început poate fi găsit în *Cronica lui Nestor* sau *Povestirea prinţilor de Vladimir.*

[2] Pentru referirile la *Cronica lui Nestor* am folosit Nestor, *Повесть временных лет*, trad. D.S. Lihaciov, Sankt-Petersburg, Nauka, 1996.

[3] „Произошло это, как при Соломоне: пришла царица эфиопская к Соломону, стремясь услышать премудрость Соломона, и увидела великую мудрость и чудеса: так же и эта блаженная Ольга искала настоящей божественной мудрости, но та (царица эфиопская) - человеческой, а эта - Божьей" (Nestor, *op. cit.*, p. 166. Traducerile în limba română ne aparţin).

[4] „Был он такой же женолюбец, как и Соломон, ибо говорят, что у Соломона было 700 жен и 300 наложниц" (*Ibidem*, p. 174).

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

un alt conducător păgân, spre exemplu, ci îl foloseşte pe unul dintre cei mai importanţi regi iudei, chiar daca doar pentru a numi păcate ale celor doi.

În cazul lui Vladimir, cronicarul utilizează şi o comparaţie cu împăratul bizantin Constantin, cu rolul de a-l proiecta pe Vladimir printre conducătorii creştini care au iniţiat schimbări majore pentru popoarele conduse: „Acesta (Vladimir) este noul Constantin al măreţei Rome; cum acela s-a botezat pe sine şi a botezat poporul său, la fel a făcut şi acesta”[1]. Cu toate acestea, paralela nu ar trebui privită prin prisma dezvoltărilor ideologice ulterioare legate de transferul de putere dinspre Imperiul Bizantin către statul rus, ci doar ca o ridicare a lui Vladimir la nivelul conducătorilor creştini cu misiune apostolică.

Textul cronicii mai prezintă şi o viziune creştină asupra conducătorului: comportamentul şi păcatele poporului reflectă direct asupra conducătorului ales de Dumnezeu. Dacă poporul este drept, la fel va fi şi conducătorul, daca poporul păcătuieşte, Dumnezeu va da un conducător nechibzuit, tânăr şi mai înclinat spre distracţii, decât spre o conducere corectă a ţării:

> Dacă cumva vreo ţară îi este plăcută lui Dumnezeu, atunci Dumnezeu îi pune ţar sau cneaz fără prihană, iubitor de dreptate şi lege, şi oferă conducătorului şi judecătorului judecată de judecat. Fiindcă atunci când cneazul este drept în ţară, multe păcate îi sunt iertate acelei ţări; dacă este crunt şi fals, atunci Dumnezeu trimite rele şi mai mari acelei ţări, deoarece cneazul este capul ţării[2].

Cronicarul îşi întăreşte spusele prin apelul la textul biblic, anume la *Cartea lui Isaia,* 3:1-4, unde Dumnezeu îi arată într-o viziune lui Isaia care va fi pedeapsa lui Israel, care se îndepărtase de poruncile divine: „Voi pune băieţi căpetenii peste ei şi copiii vor domni peste aceia”. Modelul creştin este cel care trebuie să dea norma de comportament şi utilizarea textelor biblice conferă autoritate autorului, dar şi cneazului care le pune în practică.

Istoria Rusiei Kievene prezentată în cronică este pusă, în primul rând, în contextul imperiului creştin, astfel că sunt menţionate şi creştinarea slavilor de sud sau schimbările de pe tronul Imperiului Bizantin. Semnificaţia acestor digresiuni este dată de rolul pe care împăratul creştin (bizantin) îl are în mentalitatea perioadei în care a fost redactat textul. Împăratul bizantin, fie că este vorba de

[1] „То новый Константин великого Рима; как тот крестился сам и людей своих крестил, так и этот поступил так же” (*Ibidem*, p. 195).

[2] „Если же какая-нибудь страна станет угодной Богу, то ставит ей Бог цесаря или князя праведного, любящего справедливость и закон, и дарует властителя и судью, судящего суд. Ибо если князья справедливы в стране, то много согрешений прощается стране той; если же злы и лживы, то еще большее зло насылает Бог на страну ту, потому что князь - глава земли” (*Ibidem*, p. 199).

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

Vasile al II-lea sau de Constantin al VII-lea, a fost intermediarul creştinării conducătorilor kieveni şi, ulterior, a întregii populaţii.

Comparaţiile cu regalitatea iudaică nu se întâlnesc doar în *Cronica lui Nestor*, ci şi în alte texte, precum *Discursul despre lege şi har* al mitropolitului Ilarion al Kievului, text anterior *Cronicii*. În elogiul adus cneazului, Vladimir este comparat cu David, iar fiul şi urmaşul lui Vladimir cu Solomon, cel care întregeşte ceea ce tatăl său a construit: „ceea ce tu nu ai terminat a terminat el, precum Solomon <acţiunile> lui David."[1] Pe lângă comparaţiile biblice, Vladimir îl mai are ca model pe Constantin cel Mare, prin calitatea lor comună de a aduce credinţa creştină popoarelor pe care le conduc.

Chiar dacă, cel puţin teoretic, imaginea puterii absolute în lumea creştină este împăratul bizantin, se pare că suveranitatea acestuia nu era mereu acceptată de către conducătorii kieveni. Reprezentări ale cnejilor preluau elemente ale puterii bizantine – monede după model bizantin, portretizări ale cnejilor cu regaliile bizantine sau omiterea numelui împăratului la pomenirea din timpul liturghiei[2]. Nu numai că modelul împăratului bizantin nu pare a fi un ideal de atins pentru conducătorii kieveni, dar, dacă luăm în calcul referirile la momentele în care cnejii kieveni primeau tribut de la bizantini[3], putem afirma că atitudinea pe care conducătorii ruşi o aveau faţă de basileu era una de egalitate sau chiar superioritate, în unele cazuri. Astfel, imaginea basileului bizantin nu putea deveni punct de referinţă absolut pentru legitimarea puterii politice în spaţiul kievean.

Cnezatul Moscovei

Modelul regal al *Vechiului Testament* apare în legătură cu mai mulţi conducători ai cnezatelor ruse de după cucerirea mongolă, dar este consolidat în concepţia politică din cnezatul Moscovei. Fie că e vorba de texte de laudă la adresa cnejilor, fie de un îndemn la luptă sau justificare a acţiunilor întreprinse de aceştia,

[1] „Недоконченное тобою он докончил, как Соломон — <предпринятое> Давидом." Митрополит Иларион, *Слово о законе и благодати*, http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4868, consultat 7.05.2015.

[2] Michael Cherniavsky, *Khan or Basileus: An Aspect of Russian Mediaeval Political Theory*, „Journal of the History of Ideas", vol. 20, 4/1959, p. 461.

[3] În *Epistola* arhiepiscopului Vassian al Rostovului sau în *Povestirea cnejilor de Vladimir*, spre exemplu.

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

sunt adesea folosite comparaţiile cu regii iudei şi paralelele cu diverse momente din *Vechiul Testament*.

Odată cu scăderea puterii mongole în spaţiul rus, nevoia de legitimare a suveranităţii în cnezatele ruse este din ce în ce mai crescută. Una dintre cele mai la îndemână soluţii pare a fi cea a sistemului deja utilizat în exegeza biblică, cel al alegoriilor[1]. Modelele de putere politică cunoscute în detaliu în spaţiul rus nu mai puteau oferi o perspectivă care să poată consolida noile formaţiuni statale. Nevoia de a găsi modele regale ce să nu fie influenţate de realităţile istorice ale momentului (diminuarea puterii mongole, căderea Constantinopolului) readuce în discuţie într-o manieră mult mai accentuată modelul regal biblic. Acest fenomen nu a fost caracteristic doar celor mai puternice cnezate (precum cel al Moscovei), ci a fost răspândit în întreg spaţiul rus. Spre exemplu, în 1453, anul cuceririi Constantinopolului de către otomani, cneazul Tverului este numit „alt Moise" şi „noul Iacob" în *Elogiu piosului Mare Cneaz Boris Aleksandrovici de către umilul călugăr Foma*, iar Tverul este prezentat ca noul centru al lumii[2].

Utilizarea acestui tip de comparaţii devine tot mai vizibilă pe măsură ce puterea politică a cnezatului Moscovei creşte, mai ales legat de imaginea lui Ivan al III-lea sau a lui Ivan cel Groaznic. Fundamentarea puterii cnezatului şi a cneazului merg în paralel: cneazul devine întruchiparea lui David, a lui Solomon sau a altor conducători iudei, iar cnezatul este noul Israel. Observăm o schimbare a rolului pe care îl au aceste comparaţii; dacă în *Cronica lui Nestor* prima introducerea elementelor creştine în modelul narativ, în secolele al XV-lea – al XVI-lea comparaţiile sunt făcute deja cu scopul precis de a conferi autoritate cneazului şi de a justifica importanţa politică a sa şi a cnezatului.

Modelul regal iudaic este bine reprezentat în perioada lui Ivan al III-lea. Deja se realizează o desprindere tot mai puternică de vechile modelele monarhice, împăratul creştin şi hanul tătar, iar egalitatea, dacă nu chiar superioritatea cneazului Moscovei faţă de cei doi este evidenţiată prin comparaţiile biblice. Faptul că aceştia şi-au pierdut din statut sau chiar au dispărut nu este altceva decât o dovadă că Moscova, încă puternică, este adevăratul stat binecuvântat de

[1] Una dintre cele mai utilizate metode de exegeză biblică se bazează pe alegorii şi prefigurări între *Vechiul* şi *Noul Testament*. Metoda îşi are originea în tradiţia exegetică alexandrină, iar legitimarea creştină era dată de utilizarea sa de către Apostolul Pavel în *Epistola către Galateni*, 4:22-23, unde îi interpretează pe cei doi fii ai lui Avraam ca o alegorie a celor două Testamente. Dezvoltarea interpretării alegorice în mediul alexandrin a fost favorizată de influenţele eleniste neoplatonice şi a fost folosită ca argument împotriva gnosticilor, care opuneau Demiurgul, Iahve al *Vechiului Testament*, adevăratului Dumnezeu al *Noului Testament*. (John Meyendorff, *Teologia bizantină*, Bucureşti, Editura Nemira, 2011, pp. 36-37.)

[2] Alar Laats, *The Concept of Third Rome and its Political Implications,* ENDC Proceedings 12/2009, http://www.ksk.edu.ee/en/research/endc-proceedings-nr-12/, consultat 28.04.2015, p. 102.

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

Dumnezeu. Rolul cneazului moscovit este cel de apărător al credinţei: „Marele cneaz Ivan Vasilievici a plecat cu o forţă (armată) asupra Novgorodului cel Mare, din cauza greşelilor acestora şi din cauza căderii în catolicism”[1].

Faţă de lumea creştină, Ivan al III-lea este conducătorul numit de Dumnezeu, apărător al „dreptei credinţe”, fie că oponenţii sunt catolici, deci eretici, fie că e reprezentant al singurului stat ortodox de dinainte de Apocalipsă. În contextul aşteptărilor apocaliptice ale anului 1492 (la împlinirea a 7000 de ani de la Facere, conform calendarului bisericesc), mitropolitul Zosima scrie o prefaţă la calendar, spre anunţarea evenimentului aşteptat. Îi aminteşte pe Constantin, primul împărat creştin, pe Vladimir cel Mare şi apoi ajunge la Ivan al III-lea „piosul şi iubitorul de Hristos Mare cneaz Ivan Vasilievici, suveran şi autocrator al întregii Rusii, noul ţar Constantin al noului oraş al lui Constantin – Moscova”[2]. În apropierea iminentă a sfârşitului lumii şi pus în aceeaşi enumerare cu importanţi conducători creştini, Constantin şi Vladimir, Ivan al III-lea este ales de Dumnezeu să conducă poporul ortodox la sfârşitul veacurilor[3].

Comparaţiile biblice sunt din nou utilizate în contextul cuceririi Novgorodului. Din necesitatea explicării la nivel ideologic a motivului pentru care s-a pornit un război între formaţiuni statale de aceeaşi credinţă, cronicarii moscoviţi apelează la modelul biblic al Israelului şi al duşmanilor săi. Cei din Novgorod sunt portretizaţi ca eretici şi sunt asemănaţi israeliţilor în momentul închinării la viţelul de aur[4]. Cneazul moscovit este noul Moise venit să-i aducă pe calea cea dreaptă, care prin cucerirea militară îi salvează de erezie:

> Acei vechi israeliţi nu au dat ascultare cuvintelor lui Dumnezeu şi nu s-au supus poruncilor Lui, prin urmare au fost lipsiţi de Pământul Făgăduinţei şi au fost împrăştiaţi în multe ţări. La fel şi poporul din Novgorod, înfuriaţi de mândria din ei, au urmat căile vechii trădări şi au fost necredincioşi suveranului lor, Marele cneaz, alegând să aibă un conducător Latin ca suveran...[5]

---

[1] „того же лѣта князь велики Иван Васильевичъ всеа Русь ходитъ на Велики Новгородъ, за ихъ неправды, за ихъ отступление къ Латынству” (*ПСРЛ*, vol. 4, *Новгородская четвёртая летопись*, partea întâi, Leningrad, 1925, p. 498).

[2] „Блановѣрнаво и христолюбивано великого князя Ивана Василиевича, государя и самодеръжца всея Руси, нового царя Констянтина новому граду Констянтину – Москвѣ”, *1492 г. Митрополита Зосиы извѣщеніе о пасхалін на осьмую тысячю лвѣь,* în *Русская историческая библіотека*, vol. 6, Sankt-Petersburg, 1880, colana 799.

[3] Michael S. Flier, *Till the End of Time: The Apocalipse in Russian Historical Experience before 1500* în *Orthodox Russia. Belief and Practice under the Tsars*, (eds. Valerie A. Kivelson, Robert H. Greene), The Pennsylvania State University Press, 2003, p. 155.

[4] Janet Martin, *Medieval Russia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 288.

[5] „Они же древниі Израильстыи сево Господемъ речепнаво словеси не послушавше пиже створше и того ради своея обѣтовапныа земли улишенви быша, и сами разсѣяни быша по землямъ многимъ якоже сни Новгородстип людие, гордостю в себе разсвѣрѣпивше да тѣми

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

Emblematică pentru schimbarea de paradigmă în ceea ce priveşte imaginea suveranităţii este *Epistola de la râul Ugra*, scrisă de arhiepiscopul Vassian al Rostovului, duhovnicul lui Ivan al III-lea. Contextul în care este scris acest text este al apropierii unei lupte decisive între ruşi şi tătarii conduşi de hanul Ahmet. Nesiguranţa lui Ivan în ceea ce priveşte lupta îl determină pe Vassian sa scrie această epistolă, în care ilustrează imaginea pe care cneazul moscovit ar trebui să o aibă, să-i reamintească de responsabilitatea pe care o are faţă de lumea creştină şi de a demonstra „uzurparea" puterii politice de către hanul mongol, în defavoarea adevăratului conducător creştin[1]. Pentru a-şi întări concepţia, Vassian utilizează un cadrul analogic al cărţii *Ieşirea*: ruşii îi întruchipează pe israeliţi, Ivan este noul Moise, iar hanul este faraonul: „dacă noi astfel ne vom căi si Domnul cel milostiv ne va ierta şi nu ne va elibera doar, ci ne va şi salva, aşa cum odinioară (i-a eliberat şi i-a salvat) pe israeliţi de cruntul şi trufaşul faraon, - pe noi, noul Israel, popor creştin, de acest nou faraon, păgânul Ahmet, fiul lui Ismail..."[2].

În ceea ce priveşte luptele şi războaiele duse de ruşi, se repetă modelul identificării cu luptele israeliţilor, duşmanii fiind asimilaţi duşmanilor lui Israel. Hanul Ahmet este modalitatea prin care Dumnezeu vrea să-i pedepsească pe moscoviţi pentru păcatele lor, dar, pentru că hanul nu este conducător binecuvântat de Dumnezeu, este de datoria lui Ivan acum să apere poporul şi credinţa ortodoxă. Utilizarea modelului *Vechiului Testament* are aici şi rolul de a găsi un tipar care să poată fi opus puterii hanului, deja model al autorităţii supreme pe care ruşii trebuie să îl depăşească. Nici împăratul bizantin nu mai poate fi utilizat ca model al regalităţii, deoarece puterea lui scăzuse dramatic, iar Vassian accentuează momente ale istoriei Rusiei kievene în care conducători precum Igor, Sviatoslav şi chiar Vladimir luau tribut de la bizantini: „Urmează exemplul strămoşilor tăi de dinaintea celui din urmă, Mari cneji, care nu doar că au apărat pământul rus de păgâni, ci au şi supus alte ţări, mă gândesc la Igor şi Sviatoslav şi Vladimir, care luau tribut de la ţarii greci, şi Vladimir Monomahul..."[3]

опасиыми старою сип измѣною лжуще своему государю великому князю, да сами взыскаша собѣ Латыпского держателя государемъ. (*Новгородская четвёртая летопись*, *op. cit*., p. 502).

[1] Charles J. Halperin, *The Tatar Yoke. The Image of the Mongols in Medieval Russia*, corrected edition, Bloomington, Slavica Publishers, 2009, p. 177.

[2] „Если мы так покаемся, то так же помилует нас милосердный Господь, и не только освободит и избавит нас, как некогда израильтян от лютого и гордого фараона, — нас, Нового Израиля, христианских людей от этого нового фараона, поганого измаилова сына Ахмета..." (Vassian al Rostovului, *Послание на Угру*, http://www.portal-slovo.ru/history/35624.php consultat 7.05.2015).

[3] „Последуй примеру прежде бывших прародителей твоих, великих князей, которые не только обороняли Русскую землю от поганых, но и иные страны подчиняли; я имею в виду Игоря, и Святослава, и Владимира, которые с греческих царей дань брали, а также Владимира Мономаха" (*Idem*).

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

Astfel, principalul cadru posibil de legitimare devine cel biblic. Lui Ivan trebuie să i se reamintească faptul că el este „ţarul" ortodox, iar hanul tătar nu a făcut altceva decât să uzurpe acest titlu care nu i-a aparţinut cu adevărat[1].

Practica paralelor biblice nu se limita doar la anumiţi conducători, ea era frecvent utilizată în cronici cu referire la diverse momente istorice: în *Cronica lui Nikon*, Dmitri Donskoi este asemănat lui David, iar hanul tătar – plăgilor Egiptului[2]. În *Stepennaia kniga*, în contextul cuceririi Kazanului, Ivan cel Groaznic este comparat cu Moise: „la fel şi acest nou Moise în timpul luptei cu păgânii tătari..."[3]

În cazul lui Ivan cel Groaznic, adoptarea titlului de „ţar" în locul celui de „Mare Cneaz" duce la o mai mare necesitate de legitimare politico-religioasă. Un prim pas este făcut de mitropolitul Macarie în timpul ceremoniei de încoronare a tânărului ţar, când la momentul ungerii cu mir sfinţit îl aseamănă pe Ivan lui David şi pe sine lui Saul: aşa cum Dumnezeu l-a ales rege pe David prin Saul, Ivan devenea ţar prin intermedierea mitropolitului. Ivan devine unsul Domnului, după model biblic[4]. Totuşi, Macarie are în vedere şi ideologia bizantină asupra monarhiei, amintindu-i ţarului cu adevăratul stăpân al Rusiei este Hristos, de la care Ivan şi-a primit puterea[5].

Un important model regal iudaic va fi reprezentat în pictura Palatului de Aur, *Zolotaia Palata*, (dărâmat în secolul al XVIII-lea), unde sunt portretizate momente ale domniei lui Iosua Navi, cel care i-a urmat lui Moise la conducerea israeliţilor şi a reuşit să cucerească mare parte din Canaan. Scenele din istoria lui Iosua erau legate de bătăliile şi victoriile acestuia şi erau urmate de scene din istoria Rusiei kievene, precum convertirea la creştinism sau primirea regaliilor bizantine de către Vladimir Monomahul. Imaginea lui Iosua devine reprezentativă, deoarece el întruchipa atât un ideal militar, cât şi voinţa divină[6]. Simbolismul acestor picturi devenea mai mult o analogie a reuşitelor militare ale lui Ivan, decât o trimitere religioasă la imaginarul biblic. Plasarea ţarului în linia regilor biblici nu urmează tiparele clasice ale reprezentării disponibilităţii sale faţă de învăţăturile religioase, ci se axează pe asemănările mundane, în termeni de reuşite militare şi politice.

---

[1] Halperin, *op. cit.* , pp. 177-178.
[2] Rowland, *op. cit.*, p. 604.
[3] „Тако и сей новый Моисей во время брани на поганыхъ Татаръ..." (*ПСРЛ*, vol. 21, *Книга Степенная царского родословия*, Sankt-Petersburg, 1913, pp. 646-645).
[4] David B. Millar, *The Coronation of Ivan IV of Moscow*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Neue Folge, Bd. 15, 4/1967, p. 562.
[5] Olga Novikova, *Le couronnement d'Ivan IV. La conception de l'empire à l'Est de l'Europe*, „Cahiers du monde russe", vol. 46, 1-2/2005, p. 224.
[6] Rowland, *op. cit.*, p. 607.

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

Utilizarea *Vechiului Testament* în legitimarea puterii ţarului nu se limitează la simple comparaţii cu regii iudei. *Cartea lui Daniel*, alături de *Apocalipsa Sfântului Ioan*, devin sursă de inspiraţie pentru a delimita contextul mesianic al Moscovei. În cazul *Apocalipsei*, o primă utilizare este realizată în faimoasa scrisoare a lui Filotei din Pskov către Vasile al III-lea şi Ivan al IV-lea. El interpretează versetul 12:6 „Şi femeia a fugit în pustie, într-un loc pregătit de Dumnezeu, ca să fie hrănită acolo, o mie două sute şi şaizeci de zile", ca o metaforă a transferului puterii, în primul rând religioase (femeia interpretată ca fiind Biserica), către Moscova, locul special pregătit de Dumnezeu cu acest scop[1]. Această concepţie este consolidată şi prin apelul la profeţia din *Cartea lui Daniel*, capitolul 2, unde Daniel explică visul avut de Nabucodonosor, regele Babilonului, cu privire la cele patru regate ale lumii. Primul regat este cel babilonian, dar cel de-al patrulea va fi un regat veşnic[2]:

> Şi o a patra împărăţie, tare ca fierul şi, după cum fierul sfărâmă şi sfărâmă totul, aşa şi ea va sfărâma şi va rupe totul, ca fierul care face totul bucăţi. [...] Dar în vremea acestor împăraţi, Dumnezeul cerurilor va ridica o împărăţie care nu va fi nimicită niciodată şi care nu va trece sub stăpânirea unui alt popor; Ea va sfărâma şi va nimici toate acesle împărăţii şi Ea însăşi va dăinui în veşnic[3].

Cel de-al patrulea regat, cel veşnic, este cel al Moscovei, după Roma, Constantinopol şi Babilon, acesta din urma nefiind un regat creştin.

Cartea lui Daniel va oferi şi contextul unui ritual adoptat la curtea Moscovei, cel al „cuptorului încins", o comemorare a salvării celor trei iudei aruncaţi într-un cuptor din ordinul regelui babilonian Nabucodonosor, pentru că refuzaseră să se închine zeului păgân. Ritualul avea o origine bizantină şi fusese introdus la curtea Moscovei cel mai probabil din Novgorod, de către mitropolitul Macarie. Trei tineri intrau într-o incintă de lemn şi cântau ode, iar o icoană a îngerului care îi salvase era coborâtă în „cuptor". O inovaţie moscovită a ritualului prevedea şi apariţia caldeenilor, sfătuitorii cei răi ai regelui Nabucodonosor, dar acesta din urmă nu era reprezentat în mod oficial în cadrul ritualului. Dar, deoarece ritualul avea loc în prezenţa ţarului, Giorgio di Mauro avansează ipoteza că însuşi ţarul îl reprezenta pe regele babilonian. Principalul argument este legat tot de profeţia celor patru regate, astfel se face o paralelă între regele primului regat şi ţarul celui de-al patrulea. Nabucodonosor este prezentat în momentul realizării greşelii de a venera

[1] Nikolay Andreyev, *Filofey and His Epistle to Ivan Vasil'yevich*, „The Slavonic and East European Review", vol. 38, 90/1959, p. 10.
[2] Andreas E. Buss, *Russian Orthodox Tradition and Modernity*, Leiden, Brill, 2003, pp. 113-114.
[3] *Daniel* 2:40, 44.

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

zei păgâni şi de recunoaşterii a puterii spirituale a Dumnezeului iudeilor. Astfel, el devine un proto-împărat creştin, cu care actualul ţar creştin putea fi comparat[1].

Concluzii

Pe măsură ce autoritatea cnezatului Moscovei sporeşte, prestigiul şi imaginea cneazului, mai apoi ale ţarului, devin sinonime cu autoritatea statului şi curţii sale. Iar, într-o primă fază, imaginea și prestigiul cneazului se bazau mai ales pe victoriile sale militare. Interacţiunea dintre monarh şi boierime era mai mult bazată pe legături personale (familie – ereditate și căsătorii, loialitate personală mai importantă decât obligaţia legală) decât reglementată de instituţii reprezentative legale[2], astfel că o legitimare strict ideologică, precum în cazul monarhiilor occidentale, nu ar fi putut avea forţa necesară realităţilor statului rus. Monarhul rus nu poate pretinde puteri taumaturge, precum cel francez, şi nici nu poate dezvolta ideologii complexe ale corpului politic, pornind de la dreptul roman, precum în cazul monarhului englez. Monarhul rus devine exponentul unei ideologii mult mai concrete şi mai uşor de asimilat rolului pe care îl are, aceea a modelului regalităţii veterotestamentare. Astfel, momentele concrete din timpul domniei fiecărui cneaz îşi găsesc corespondentul în textele *Vechiului Testament*, reiau tema poporului apărat de Dumnezeu în faţa păgânilor, conducătorul devine unsul Domnului. Această simbolistică este reflectată în acţiuni precum pictarea imaginilor din Palatul de Aur şi ilustrează cel mai bine perspectiva militară, concretă pe care Moscova o are asupra modelului pe care îl preia, exemplificând alături de victorii ale strămoşilor victoriile lui Israel obţinute prin Iosua Navi, în detrimentul unor imagini mult mai puternice din punct de vedere religios, precum cele ale lui David sau Solomon.

Introduse iniţial ca o caracteristică a stilului narativ al cronicilor elaborate în spaţiu ecleziastic, comparaţiile cu momente ale *Vechiului Testament* devin o reală sursă de legitimare abia în contextul eliberării de suveranitatea mongolă. Împăratul bizantin nu poate fi luat în calcul ca model real al suveranului din cauza victoriilor cnejilor kieveni împotriva Bizanţului. Hanul tătar este modelul care trebuie înfrânt. Astfel, principala soluţie pare a fi dezvoltarea imaginii „noului Israel" condus de un nou uns al Domnului, precum regii biblici. Acest arhetip monarhic oferă atât legitimare pe plan religios, cât şi pe plan militar. Concreteţea

[1] Giorgio G. DiMauro, *The Church and the Cult of the Imperial Humility: Icons and Enactment of the Muscovite Furnance Ritual*, „Harvard Ukrainian Studies", vol. 28, 1-4/2006, pp. 415-420.
[2] Nancy Shields Kollmann, *Kinship and Politics: The Making of the Muscovite Political System, 1345-1547*, Stanford California, Stanford University Press, 1987, p. 4.

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)

imaginilor oferite ajută identificarea cu cneazul/ţarul şi, ulterior, devine şi punct de plecare pentru dezvoltări ideologice mai complexe, precum cele pornite de la profeţiile lui David sau a călugărului Filotei din Pskov.

Bibliografie

Biblia http://www.bibliaortodoxa.ro/

Полное собрание русских летописей (*ПСРЛ*), vol. 4, *Новгородская четвёртая летопись*, partea întâi, Leningrad, 1925

Полное собрание русских летописей (*ПСРЛ*), vol. 21, *Книга Степенная царского родословия*, Sankt-Petersburg, 1913

Русская историческая библіотека, vol. 6, Sankt-Petersburg, 1880

Andreyev, Nikolay, *Filofey and His Epistle to Ivan Vasil'yevich*, „The Slavonic and East European Review", vol. 38, 90/1959, pp. 1-31

Buss, Andreas E., *Russian Orthodox Tradition and Modernity*, Leiden, Brill, 2003

Cherniavsky, Michael, *Khan or Basileus: An Aspect of Russian Mediaeval Political Theory*, „Journal of the History of Ideas", vol. 20, 4/1959, pp. 459-476

DiMauro, Giorgio G., *The Church and the Cult of the Imperial Humility: Icons and Enactment of the Muscovite Furnance Ritual*, „Harvard Ukrainian Studies", vol. 28, 1-4/2006, pp. 415-428

Flier, Michael S., *Till the End of Time: The Apocalipse in Russian Historical Experience before 1500* în *Orthodox Russia. Belief and Practice under the Tsars*, (eds. Valerie A. Kivelson, Robert H. Greene), The Pennsylvania State University Press, 2003, pp. 127-158

LeGoff, Jacques, *La civilization de l'Occident médiéval*, Paris, Flammarion, 2008

Halperin, Charles J., *The Tatar Yoke. The Image of the Mongols in Medieval Russia*, corrected edition, Bloomington, Slavica Publishers, 2009

Митрополит Иларион, *Слово о законе и благодати*, http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4868

Laats, Alar, *The Concept of Third Rome and its Political Implications,* ENDC Proceedings 12/2009, http://www.ksk.edu.ee/en/research/endc-proceedings-nr-12/, pp. 98-113

Martin, Janet, *Medieval Russia*, Cambridge, Cambridge Univeristy Press, 2007

Meyendorff, John, *Teologia bizantină*, Bucureşti, Nemira, 2011

Millar, David B., *The Coronation of Ivan IV of Moscow*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Neue Folge, Bd. 15, 4/1967, pp. 559-574

Nestor, *Повесть временных лет*, trad. D.S. Lihaciov, Sankt-Petersburg, Nauka, 1996

Novikova, Olga, *Le couronnement d'Ivan IV. La conception de l'empire à l'Est de l'Europe*, „Cahiers du monde russe" vol. 46, 1-2/2005, pp. 219-231

Rowland, Daniel B., *Moscow – The Third Rome or the New Israel?*, „Russian Review", vol. 55, 4/1996, pp. 591-614

Shields Kollmann, Nancy, *Kinship and Politics: The Making of the Muscovite Political System, 1345-1547*, Stanford California, Stanford University Press, 1987

Vassian al Rostovului, *Послание на Угру*, http://www.portal-slovo.ru/history/35624.php

BDD-A27166 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:53 UTC)